

Gantner Brigitta Eszter

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a zsidó közösség az 1960-as és 70-es években*

Az utóbbi években egyre több tanulmány foglalkozik a magyar történelem még oly közelinek tűnő elmúlt 40 évével. E kutatásokban azonban eddig különösen az 50-es évekre, illetve az 1956-os eseményekre helyeződött a hangsúly. Kevesebb viszont azon művek száma (egyelőre), amelyek kifejezetten a 60-as, 70-es évek történéseit, azoknak aktív szereplőit vizsgálják. Különösen fontosnak tűnt számunkra az 1967-es és 1974-es év, amelyekben az izraeli–arab háborúk nyomán felcsapó anticionista indulatok a magyar belpolitikai életet is felkavarták. A Kádár-rendszer által elfogadott anticionista politika azonban többet jelentett Magyarországon, mint „egyszerű” Izrael-ellenességet. Éppen ezért az alábbi munkában a következő kérdésekre keressük a választ:

1. Érvényesültek-e az MSZMP egyházpolitikájának főbb jellemzői a magyar zsidóság esetén, vagy egyéb – az „általánostól” eltérő – szempontok is meghatározták a Párt és a magyar zsidóság viszonyát?

2. Mennyire vette figyelembe az MSZMP (illetve mennyire nem vette figyelembe) a speciális zsidó érdekeket; milyen mértékben érvényesülhettek ezek?

Úgy gondoljuk, az alábbi írás, hacsak nagyon kis mértékben is, de legalább az állampárt és egy kisebbség viszonyát tekintve, újabb dokumentumokkal, jellemvonásokkal gazdagíthatja a képet. Kutatásunk alapjául a pártvezetés anyagai, valamint az Egyházügyi Hivatal iratai szolgáltak.

I. AZ EGYHÁZPOLITIKA FŐBB JELLEMZŐI AZ 1950-ES ÉVEKBEN

1948-ban a Magyar Kommunista Párt hatalomra kerülésével új fejezet nyílt az egyházak és az állam közti kapcsolatban. Míg 1945 és 1948 között a „szabad egyház szabad államban” elvnek megfelelően indult meg az állam és az egyház szétválasztása, addig 1948-tól az állampárt az egyházak teljes alávetésére, ellenőrzésére törekedett. E folyamatban az egyházakra az ellenség, a klerikális reakció szerepe kényszerítődött, és az ideológiai cél – szovjet mintára – a vallásosság és az egyházak teljes felszámolása volt.

„Az egyházak vezetői zömükben az első perctől kezdve a demokrácia ellen foglaltak állást. (...) Mindenekelőtt az egyházak reakciós egységfrontját bontottuk meg.”
(RÁKOSI, 1953, 190.)

* Az alábbi tanulmány a CEU-n a Nationalism Studies keretében Kovács András professzor vezetésével 1999–2001-ben folytatott projekt eredménye. Ezúton is köszönöm támogatását.

Az összképhez az a tény is hozzátartozik, hogy a Párt mint *monolitikus* hatalom semmiféle különálló, független szervezetet, szerveződést nem tűrt el az államban. Az egyházak alárendelése, illetve felszámolásuk kezdete brutális módon történt: e folyamat három elemét érdemes kiemelni (GERGELY–KARDOS–ROTTLER 1997, 212):

- az egyházak társadalmi bázisának szétverése,
- a politikai és gazdasági ellenőrzés az egyházak felett (adminisztratív úton),
- különböző intézkedések az egyházi személyek ellen (koncepciók perek).

Az állam és az egyházak közti viszony – amely egyértelműen a Párt önkényének megfelelően alakult – mégiscsak rendelkezett bizonyos jogi keretekkel. Az állam és az egyházak közti kapcsolatok egyik legfontosabb dokumentumát az 1948 és 1950 között aláírt egyezmények jelentették. A katolikus egyházzal – mint az ország legnagyobb egyházával és mint az egyik legnagyobb „politikai ellenféllel” – megkötött egyezménytől azonban meglehetősen eltért a többi felekezettel aláíratott szerződések szövege.¹ Ennek oka a katolikus egyház politikai súlyában, a magyar társadalomban játszott meghatározó szerepében rejlett. Éppen ezért, a Párt amellett, hogy minden eszközzel megpróbálta térdre kényszeríteni és szétverni a katolikus egyházat, annak a társadalom széles rétegeire gyakorolt befolyását a maga hasznára akarta kiaknázni. Ennek megfelelően az egyezményben olyan követelések is helyet kaptak, melyek alapján az egyház kötelezte magát a szocializmus vívmányainak, a mezőgazdaság kollektivizálásának elismerésére, és rendszert támogató propagandatevékenységre a hívek körében.

A kisebb – politikailag is „jelentéktelenebb” – felekezetekkel (református, izraelita, unitárius, evangélikus) azonban szinte szó szerint egyező megállapodásokat íratott alá a Párt. Az egyezmények középpontjában az állt, hogy az állam elismeri és minden eszközzel biztosítja a vallásszabadságot. Az egyházak szabad működését is garantálta az állam, amibe beleértette a kötelező iskolai vallásoktatást, noha ekkor már – 1948-ban – lezajlott az egyházi iskolák államosítása. Az alapvető különbséget a katolikusok által aláírt egyezményhez képest az jelentette, hogy a Párt ezektől a felekezetektől nem várta el (és így nem is került a szövegbe) a szocialista építés támogatását, a tsz-szerződés elfogadását. Az egyezmények mellett az 1949. évi alkotmány tette véglegessé az állam és az egyházak szétválasztását. Az 1951. évi I. törvény az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról pedig az egyházak teljes adminisztratív ellenőrzését jelentette.

Az „elnyomás eszközeül” szolgáló hivatal feladatai közé tartozott:

- az egyházakkal kötött egyezmények betartásának ellenőrzése;
- a belső, személyi döntések, illetve az egyházakra vonatkozó jogszabályok előkészítése;
- az egyházak vagyonának és gazdálkodásának felügyelete.

Az elnyomást, az ellenőrzést, illetve az átnevelést más eszközök is szolgálták, mint például: a béke-papi mozgalom, az egyházügyi előadók működése, a hitoktatás korlátozása stb.

Az első pillantásra egységesnek tűnő egyházpolitika – hiszen minden magyarországi egyházat, felekezetet egyformán érintett és minden felekezet megtörésére, ill. felszámolására törekedett – mégiscsak jelentős eltéréseket mutatott az adott egyházat, felekezetet illetően. A legszembetűnőbbben ez a katolikus egyház elleni politiká-

¹ 1950. augusztus 30.

ban és az izraelita felekezettel, ill. magyar zsidósággal szembeni intézkedésekben jelentkezett. A katolikus egyház különleges helyzetére már utaltunk, így az alábbiakban az izraelita felekezet, illetve a magyarországi zsidóság sorsát szeretnénk vázolni ebben az időszakban.

Mennyiben volt más az izraelita felekezet helyzete és hogyan nyilvánult meg ez a „másság” a Párt politikájában?

„És valóban, az első időben ezek a zsidók, tekintet nélkül pártállásukra, szimpatizáltak a felszabadító mozgalommal [...] és látták, hogy főleg a kommunisták azok, akik a fasisztákkal szemben a legélesebb harcot viszik. Ebben az időben volt olyan általános nézet, hogy az a zsidó, aki átélte a háború borzalmaival, az, ha nem is kommunista, de feltétlenül demokrata. [...] ha mi ezekkel a cionistákkal szemben fellépünk, ez természetesen nem antiszemitizmus, és a rendes kommunista vagy pártönkívüli zsidó, aki a népi demokráciának híve és támogatója [...] a munkáját ugyanúgy megbecsüljük és megjutalmazzuk mint eddig.”²

Az idézet – amely Rákosi Mátyásnak 1953-ban a Politikai Bizottság előtt elhangzott felszólalásából való – két meghatározó elemét tartalmazza a Párt „zsidópolitikájának”. Egyfelől a pártvezetés felismerte, hogy a magyar zsidóság egy tekintélyes részét érzelmileg a Párthoz kapcsolta a Vörös Hadsereg általi felszabadulás, a Kommunista Párt radikális ígéretei és fellépése a jobboldallal szemben. Ezt kihasználva, a Párt tudatosan „rekrutált” az itt maradt, magasszintű képzettséggel rendelkező zsidóság soraiból kádereket, akikkel szemben később, a politikai hangulatnak illetve helyzetnek megfelelően ez a származás bármikor kijátszható volt – ahogyan ez Vas Zoltánnal, Szirmai Istvánnal történt (SCHMIDT, 1995, 30–33).

Másfelől a cionizmus ellen meghirdetett harc, amelyben a „cionizmus” címkéje bárkire ráragasztható volt, nemcsak bármikor felhasználható, kényelmes politikai eszközt biztosított, hanem segített abban is, hogy a hatalom a zsidó identitásnak bármiféle megnyilvánulását csírájában elfojtsa. A „anticionista” kampányban a pártvezetés cinikusan kihasználta a magyar társadalomban meglévő antiszemitizmust is, mellyel a közvélemény figyelmé elterelhető volt a valós nehézségekről, az alacsony életszínvonalról, az aggasztó gazdasági helyzetről. A Párt – és ez a politika elemeiben a Kádár-korszakban ugyanígy fellelhető majd – kizárólag vallási szinten engedélyezte a „zsidóság” megnyilvánulását, ugyanakkor paradox módon pontosan az anticionista perekkel, mégiscsak sugallta egyfajta zsidó identitás meglétét. A lakosság felé közvetített kép erről az identitásról veszélyt, fenyegetést hordozott magában, és olyan régóta ismert antiszemita kliséket tartalmazott, mint pl.: nemzetközi zsidó összeesküvés, kapitalista „vérszívó” zsidó stb.

A zsidóság vallásos történetű redukálása és minden egyéb „zsidó különállás” cionizmusként való megbélyegzése egyszerű megoldást kínált a zsidóság „beillesztésére”, erőszakos asszimilációjára a magyar társadalomba. A fogalmak azonban: izraelita vallású magyar, cionista, zsidó, sokszor átfedték egymást, összemoshatók voltak, hiszen a perekben egyébként lojális, vallási személyeket ugyanúgy lefogtak, mint cionista politikusokat, bármely hitközségi, azaz – „csak” izraelita – vezetőt el lehetett ítélni a cionizmus vádjával.

Érthető, ha a tapasztalatokból okulva a hitközség vezetősége 1956-ot követően a zsidó fogalmától, alkalmazásától, bármiféle zsidó identitástól mereven elzárkózott, és

² Rákosi Mátyás felszólalása az MDP KV 1953. február 17-i ülésén.

kizárólag – ugyanúgy mint száz évvel azelőtt – egyfajta „mózes-vallású” magyarokról esett szó.

„Politikai szempontból ezek voltak a legveszélyesebb évek, ekkor féltünk a legjobban, az újságok cionista összeesküvésekről, a moszkvai orvosperről írtak.” (BACSKAI 1997, 23.)

„Az ötvenkettes–ötvenhármas évek nagyon nyomasztóak voltak. Félelemben éltünk. A törvény tiltotta az antiszemitizmust. De ha valaki a villamoson azt mondta, hogy „te büdös cionista”, az már nem volt bűntény, és mindenki értette, hogy miről van szó.” (l. m. 44.)

A félelem és kiszolgáltatottság ellenére az 50-es évekre valamennyire normalizálódott a hitközségeken belüli élet Magyarországon. 1945 után, a hatalmas veszteségek ellenére – melyek különösen a vidéki, hagyományörzőbb zsidóságot érintették –, lassan újjá szerveződött az élet a közösségekben. Mivel a zsidóság Budapesten koncentrált – 1949-ben 96 537 zsidó élt a fővárosban (STARK 1995, 95) –, ezért a budapesti hitközség szerepe meghatározóvá vált a magyar zsidóság életében.

A hazai zsidóság szociális összetétele egyrészt a Holocaust, másrészt a fokozódó kivándorlások hatására megváltozott. Míg a vallásos, legalábbis hagyományörző vidéki zsidóság csaknem teljesen felszámolódtott, addig az asszimilálódott középosztályhoz tartozók, akinek soraiból a legtöbb túlélő került ki, megpróbálta helyét a kialakuló új Magyarországon megtalálni.

A vallási élet hamar megszerveződött, többnyire a neológ közösségek alakultak újjá. Az egyéb közösségi formák, mint különféle egyesületek, egyletek stb. azonban csak 1950-ig működhettek, amikor sor került erőszakos felszámolásukra. Maguk a hitközségek is egységes felekezeti közösségbe kényszerültek – hathatós állami nyomásra –, melynek irányítását a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete látta el. Ez a központosítás elősegítette a felekezet fokozottabb és szigorúbb ellenőrzését. A szervezet teljes lojalitással fordult az állam felé, de a lojalitás sem óvhatta meg az egyes hitközségi vezetőket az állami terrortól: Stöckler Lajos, a budapesti zsidó hitközség elnöke is az anticionista kampány áldozatai közé került.

A zsidó élet a vallási keretek közé szorult – és itt mutatkozott ismét a Párt egyházpolitikájának cinikus Janus-arcúsága –, de a vallásgyakorlásnak még elemi feltételei sem voltak biztosítva. Külön gondot jelentett a munkanapnak nyilvánított szombat megtartása az iskolában vagy a munkahelyen. Csak 1954-ben Nagy Imre miniszterelnökségével lett nyílt lehetőség szombatartó szövetkezetek létrehozására, ahol a szombati munkaszünet megoldható volt.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy míg a különböző egyházi felekezeteket vallási intézményként a vallás elleni harc „jegyében” érte az üldöztetés, addig az izraelita felekezetet a valláson mégiscsak túlmutató – a hatalom részéről –, feltételezett zsidó identitás, „etnicitás” miatt is szenvedett. A zsidó identitásnak egyéb megnyilvánulási formái nemcsak közvetlenül a zsidóság ellen fordítható politikai fegyverré váltak, hanem olyan eszközzé, amely bármely esetben túldimenzionálva, a mindig meglévő antiszemitizmusra építve, bármely politikai célból felhasználható volt. A Rákosi-rendszer egyházpolitikája minden magyarországi egyházra egyformán nehezedett, a zsidóság azonban, pusztán léténél fogva, akármikor politikai áldozattá válhatott, s ekkor

nem mint „egyház”, hanem a már jól bevált antiszemita politika logikája szerint, mint egy minden bajok forrásaként jelenlévő, idegen csoport.

A Holocaust kísértő emléke, a zsidók csatlakozása a Párthoz, ugyanakkor egy zsidó kispolgárság megléte, a cionizmus vádja és az antiszemitizmus különleges, nagyon bizonytalan – akár lebegtetettnek is nevezhetjük – helyzetet biztosított a zsidóságnak a Rákosi-rendszerben. Akármikor ebbe az irányba volt terelhető a társadalomban felgyülemlett elégedetlenség. Míg a keresztény egyházak mögött – ha csak erkölcsi támogatás vagy szimpátia formájában is – valamennyire ott állt a lakosság, addig a magyar zsidóság semmiféle társadalmi rokonszenvre nem számíthatott. Ez a kiszolgáltatottság, az antiszemitizmustól való félelem, megerősítette a zsidó közösség paradox helyzetét. A hitközség és a magyar zsidóság egy tekintélyes része a „fasiszták ellen küzdő” Párttól remélt védelmet, miközben maga a Párt szította azt a politikailag ellenséges hangulatot, mely okozta a félelmet. A kommunista pártvezetés szerepe a cionista perekben, az antiszemita kampányban sok zsidó számára először csak a Sztálin halálát követő „enyhülés” időszakában vált világossá. Azonban a felekezet alapvető túlélési *stratégiája* – a hatalomtól remélt „védelem” – átmentődött az 1956-ot követő időszakra is. Ugyanígy a *Rákosi-vezetés izraelita felekezettel szembeni politikájának* nem egy eleme fellelhető lesz majd a Kádár-rendszerben is.

2. AZ MSZMP EGYHÁZPOLITIKÁJA ÉS AZ IZRAELITA FELEKEZET (1957–1974)

2.1 AZ EGYHÁZPOLITIKA ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

„[...] 5. A klerikális reakció vallási köntösbe bújt politikai reakció, s ezért az ellene folyó harc politikai harc. [...] Nem szabad összekeverni a vallás, mint világnézet elleni harc eszközeit, módszereit a klerikális reakció elleni harc módszereivel. [...] A Párt álláspontja az egyházakkal kapcsolatban: a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk.”

Az 1956-os forradalom leverését követően újjáalakult Párt – különösen a katolikus egyház elleni megtorló intézkedések miatt – úgy tűnt, ugyanazt az egyházpolitikát folytatja majd, amit a sztálini vezetés elkezdett. A stratégia magja, a meggyőződés a vallás és az egyházak elsorvadásáról megmaradt, azonban a Kádár-rendszer konszolidációja figyelemre méltó változásokat eredményezett az egyházakhoz fűződő kapcsolatban; az új politika először a már idézett, 1958-as politikai bizottsági határozatban „A vallásos világnézet elleni eszmei harcról”³ fogalmazódott meg. Ugyan a határozat 4. pontja még tartalmazza a már említett álláspontot, miszerint „[...] a vallásos ideológia elleni harcot a marxizmus–leninizmus fegyverével vívjuk mindaddig, amíg vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik” (i. m. 269), de az egyházak elleni politikai harc helyébe már a pozitív együttműködés lehetősége lépett. Emögött meghúzódott egyfelől az a felismerés, hogy „*the Churches will exist still for a long time*”, másfelől a forradalom

³ 1958. július 22.

leverését követő időszakban a hatalom megszilárdítása, a minél gyorsabb társadalmi konszolidáció érdekében, ésszerűbb volt együttműködést, mint harcot hirdetni.

Az együttműködés azonban csak „alkalmas egyházi vezetőkkel” volt lehetséges, ami azt jelentette, hogy a Párt minden eszközzel erősítette az egyházakban azon személyek pozícióját, akiktől feltétel nélküli lojalitást várhatott el. Ebben a teljes körű adminisztratív önállóságát 1959-ben visszanyert Állami Egyházügyi Hivatal is segítette; a hivatal az egyházpolitika legfőbb végrehajtó szervévé vált. A Hivatal helyzetét az 1959. évi 25. sz. tvr. rendezte, eszerint a Hivatal a Minisztertanács felügyelete alá tartozott, vezetőjét a Minisztertanács előterjesztésére az Elnöki Tanács nevezte ki. A személyi döntést valójában a Politikai Bizottság hozta meg, ez is bizonyítja, hogy mennyire bizalmi posztot jelentett a hivatal elnöki tisztsége:

„Jegyzőkönyv a PB 1959. május 12-én tartott üléséről:

[...] javasoljuk a Politikai Bizottságnak:

a) Horváth János elvtárs leváltását [...], mivel nem rendelkezik azzal a felkészültséggel, amelynek birtokában képes lenne egyházpolitikai célkiűzéseink végrehajtását megnyugtatóan biztosítani.

b) Az Egyházügyi Hivatal új elnöke Olt Károly legyen.”

„[...] Kádár János elvtárs:

*Szerepel az anyagban Horváth János dolga. Én egyetértek azzal, ami ide le van írva, kivéve az utolsó mondattal, mely szerint elhelyezéséről Szurdi István és Szirmai István elvtársak gondoskodjanak. Én személyileg erre a Horváthra nagyon haragszom. Esze van ahhoz, hogy rendesen dolgozzék, időnként dolgozik is rendesen, de néha olyasmit csinál, hogy tönkreteszi a politikai munkát.*⁴

A Hivatal feladatai igen sokrétűek voltak, az egyházak vagyoni jogi ügyeinek intézésétől a belső személyi kérdésekig terjedt. Mindebben átfogó adminisztratív ellenőrzést gyakorolt, és ebben a feladatában hathatósan segítették az együttműködő egyházi, ill. felekezeti vezetők. Azonban a valóban meghatározó döntések, így az egyházak nemzetközi kapcsolatainak kérdése, a hitoktatás, az ifjúság körében végzett esetleges egyházi nevelőmunka megítélése stb. mind-mind a Politikai Bizottság hatáskörébe tartozott. A döntéseket segítették a Hivatal előterjesztései – melyek részletekbe menően tájékoztattak az adott kérdéscről. Ez köszönhető volt mind a belügyi szervekkel való együttműködésnek, mind a „belső” információs hálózatnak.

Az állam és az egyházak közötti kapcsolatot – különösen a 70-es évektől – normalizálódott annyira, hogy az egyházak nagyobb mozgásteret élvezhettek. Lehetővé vált az egyházakon, ill. felekezeten belüli hitoktatás, bizonyos könyvek kiadása, nemzetközi kapcsolatok szabadabb kialakítása, természetesen az állam külpolitikai irányvonalával összhangban. Mindezek jellemezték az izraelita felekezettel való kapcsolatot is. Bizonyos korlátok közt – melyekre még visszatérnénk – lehetséges volt a hitélet gyakorlása, hiszen kóser mézszékék, étterem működött, és emellett a szocialista országok közt egyedül itt folyt rabbiképzés a Rabbiképző Intézet falai között. Az izraelita felekezet tehát, hasonlóképpen a keresztény egyházakhoz, *működtethette* a vallási élethez szükséges, illetve az egyéb funkciókat ellátó intézményeket, mint pl.: Zsidó Múzeum stb. A felekezeti élet biztosítottak tűnt, és ennek menete semmiben sem különbözött a többi egyházétól; az izraelita felekezet egy volt a magyarországi vallásos közösségek közül.

⁴ MOL 288f.5./130 öe. Jegyzőkönyv 6. o.; 19–20. o.

Mindez azonban csak az első pillanatban tetszett ilyen „egyszeregynek”. A valóságban az izraelita és a zsidó igenis átfedték egymást a Párt politikai szótárában. Az izraelita felekezet és a magyar zsidóság összetartoztak, és a Kádár-rendszerben a felszín alatt továbbra is ott lappangó „zsidókérdés” (SZABÓ 1995, 34–36) jelezte, hogy itt többről és problematikusabb jelenségről van szó, mint egy felekezet hitéletéről.

2.2 A 60-AS ÉVEK

Az 1956-os forradalom leverését követően az új rendszer fokozottan igyekezett bevonni a népi, ill. munkásszármazású funkcionáriusokat a Párt felsőbb vezetésébe. A pártban lejátszódó „kádercsere” egyértelműen a zsidó származású funkcionáriusok helyzetének gyengítését célozta meg. A belső politikai harc, az ebből fakadó rivalizálás, a megszerzett pozíciók féltése csak növelték az „új káderek” antiszemitizmusát a zsidó származású, sok esetben értelmiségi funkcionáriusokkal szemben. Ez utóbbiak a konszolidáció idején lassan „visszaszivárogtak” az apparátusba, noha Kádár János arra azért ügyelt, hogy a különösen szembetűnő pozíciókban alacsonyban tartsa a zsidó származásúak számát. (RÉVÉSZ 1997, 135–136). Ezek a jelenségek természetesen többnyire a párton belüli kommunikációban bukkantak fel, szóbeszéd útján váltak egyedül ismertté, hiszen a hivatalos kormányzat, a Szovjetunióval, Lengyelországgal ellentétben, nem volt antiszemita.

Marosán György 1962-ben kelt levele kitűnően illusztrálja a párton belüli „káder antiszemitizmus” jelenségét, mely valóban, szinte kizárólag a politikai színpalak mögött nyilvánult meg:

„[...] Egy másik alkalommal egy KB, és egyben kerületi titkár leváltása került szóba. Én az illető védelmére keltem, és kértem, hogy leváltását indokolják meg. Sándor elvtárs válasza tömör volt: »csúnya és zsidó!«

Megdöbbsentem és kifakadtam: hát 1956-ban miért nem vették észre, hogy az illető csúnya és zsidó? De egyébként is: ilyen indoklással bárkit is leváltani erkölcstelen! Ezután nem tudnék az emberek szemébe nézni.

Ez is az »öreg« véleménye. Ha igen, akkor is erkölcstelen! – mondtam neki. – Hogy ezt így visszamondta Kádár elvtársnak, abban biztos vagyok – ezt éreztem a magatartásából.

De ha embereket így lehet osztályozni, miért nem veszik észre azt is, hogy a felsőbb vezetésben is van csúnya is, meg zsidó is? Vagy az már – mivel fent van – másfajta csúnya s másfajta zsidó? Milyen felfogás ez 1962-ben?

[...] Szurdi István elvtársat eddig három ízben kellett megvédenem. A VII. Kongresszus óta Fock elvtárs többször felvetette, majd felvetődött ez Gáspár elvtárs és Sándor elvtárs részéről is, hogy Szurdi menjen át állami vonalra. Indoklásuk: nem keresztény, nem is munkás és gyenge munkaerő.

[...] azt kívánják, távozzon a központból. S milyen indoklással, nézzük csak meg jobban:

1. Nem keresztény! Ez igaz, de a párt osztályvezetőinek túlnyomó többsége ugyan csak nem keresztény! Miért hiba hát ez Szurdinál, s miért nem hiba a többinél?

2. Nem munkás! Igaz, de a párt osztályvezetőinek túlnyomó többsége ugyancsak nem az. Ez a körülmény hát miért éppen csak Szurdinál feltűnő? [...]” (Marosán György 1962. szeptember 1-i beadványa; MOL: M-KS-288-4/58.öe, 60. o.)

[...] De nézzük csak, miért válok én klinikai esetté Kádár elvtárs és mások szemében:

azért, mert néhány felső vezetésben lévő és nagy helyzeti energiát élvező vezetőkkel szemben szót emelek a pártfegyelem, szót emelek a kommunista vezetés, kommunista erkölcs védelmében; szót emelek az elharapózó áskálódás, fúrás és nyálászás (sic!) ellen! Szót emelek a becsületesen helyt állt kommunista káderek védelmében;

[...] azért mert felemelem a szavam annak érdekében, hogy a párt felső vezetéséből ne szorítsák ki az életet: az ellenforradalom után úgy láttuk, hogy gyárakból, földekről be kell hozni a Központi Bizottságba arra érdemes dolgozókat, most, hogy rend van, békés állapot van, az a véleménye néhány vezetőnek, hogy ezekre ma már nincs szükség. Helyes lenne a Központi Bizottságnak megnézni, mind azokat a káder terveket, amelyek az utóbbi évekbe és főképp a kongresszus előkészítése során készültek, főképp azt, hogy ki és kik hogyan ítélik meg, vagy hogyan tervezik a megválasztandó Központi Bizottság összetételét, és más vezető posztok betöltését. Helyes ez? Semmiképp nem lehet annak nyilvánítani;

[...] azért, mert tiltakozom az ellen, hogy a felső vezetők közül egyesek – Szirmai, Sándor, Kiss Dezső – felekezeti alapon ítéljék meg valakik alkalmasságát a politikai vezetésben, sőt nemcsak felekezeti alapon, de szerintük, a ma nem kívánatos felekezethez tartozás mellett azon az alapon is, hogy csúnya-e vagy szép az illető;” (i. m. 137–138.)

A Párton belüli antiszemitizmus jelenléte csak fokozta a gyanakvást a magyar zsidósággal szemben. Ez a bizalmatlanság, melyet az antiszemita klisék a gyökértelen, liberális zsidó értelmiségről stb. csak erősítettek, átszötte a Pártnak a felekezettel szembeni politikáját is. A hitközség, a hatalom és a magyar zsidóság közt elhelyezkedve olyan ügyekben is állásfoglalásra, illetve lojalitásának hangoztatására kényszerült, melyek a zsidóság egészét, a cionizmus kérdését, az Izraelhez fűződő viszonyt stb., s nem közvetlenül a vallásos, a közösségi élet menetét érintették. A Párt az izraelita felekezettel a zsidóság egyfajta hivatalos képviselőjének tekintette, noha a magyar zsidóság egy kis töredékének volt csak valamiféle kapcsolata a hitközségekkel. Ez a gyakorlat azt bizonyította, hogy bár az MSZMP a zsidóságot – ugyanúgy, mint az ötvenes években – a vallási élet keretei közé akarta szorítani, politikai gyakorlatával mégis ennél többet – a zsidóságnak a valláson túlmutató „eticitás” jellegét – feltételezte. Ez az ellentmondás különösen az Izraellel kapcsolatos politikában figyelhető meg, amelynek folyamányaként a hitközség – mint szigorúan vallási feladatokat betöltő szervezet – újból és újból „hűségnyilatkozatokra” kényszerült.

Míg 1957–58 folyamán a kivándorláshoz kapcsolódó vélt gazdasági sérelmek árnyékkolták be a két állam viszonyát, addig a 60-as években, a közel-keleti helyzet növekvő feszültségével párhuzamosan az anticionizmus és azzal keveredő antiszemitizmus határozták meg az alaphangot, noha arra azért ügyelt a Kádár-vezetés, hogy az Izrael elleni politikából ne válhasson – Lengyelországhoz és a Szovjetunióhoz hasonlóan – zsidókérdés a magyar belpolitikában.

„Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottságához

1957. június 4-én a Magyar Külügyminisztérium az Előterjesztéshez csatolt jegyzéket adta át az Izrael Állam Budapesti Követségének. Ebben a jegyzékben bejelentjük, hogy az Izraelbe irányuló kivándorlások során a budapesti izraeli követség által elkövetett visszaélések megtorlásaképpen az Izraelbe irányuló kivándorlást korlátozzuk addig,

amíg három és félmillió \$-ban megjelölt kártérítési igényünket az izraeli fél nem rendezi. A korlátozás a gyakorlatban a kivándorlás teljes leállítását jelentette. [...]”⁵

„Szóbeli jegyzék

A Magyar Népköztársaság külügyminisztériuma tiszteletét fejezi ki Izrael állam budapesti követségének és az alábbiakat hozza szíves tudomására:

A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának kétségtelen bizonyítékok vannak a birtokában arról, hogy a fennálló törvényes rendelkezéseket súlyosan megsértve a budapesti izraeli követség Izraelbe kivándorló magyar állampolgároktól igen jelentős mennyiségű valutát, ékszereket és egyéb értéktárgyakat vett át és az illetők azokat, illetve ellenértéküket Izraelben megkapták.

A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma megállapítja, hogy az izraeli követség ez irányú tevékenysége során Paul Korem kereskedelmi attaché úr visszaélt a diplomáciai mentességből eredő jogokkal és súlyosan megsértette mind a magyar törvényeket, mind a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait; ezért Paul Korem urat nem kívánatos személynek nyilvánítja és felszólítja, hogy 72 órán belül hagyja el a Magyar Népköztársaság területét.

A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma leszögezi továbbá, hogy a budapesti izraeli követség a jelzett tevékenységével súlyosan megkárosította a magyar népgazdaságot és ezért felhívja, hogy mielőbb térítse meg az okozott, becslés szerinti 3,5 millió USA dollár összeget kitevő kárt.

A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma sajnálattal kénytelen megállapítani, hogy izraeli hivatalos szervek nem gondoskodtak a Magyarországról Izrael felé irányuló kivándorlás szabályos és jóhiszemű lebonyolításáról és ezért a magyar kormány kénytelen a kivándorlók számát az 1956. év első felének színvonalára csökkenteni mindaddig, amíg a fenti kártérítési összeg kiegyenlítésre nem kerül, és amíg nem kap megnyugtató biztosítékokat arra nézve, hogy a jövőben a kivándorlással kapcsolatban nem fognak izraeli részről a fentiekhez hasonló, a nemzetközi joggal és a magyar törvényekkel ellentétben álló, a Magyar Népköztársaságot anyagilag is súlyosan megkárosító tevékenységet folytatni [...]”⁶

Az anticionista és igencsak antiszemita felhangok igen korán, 1961-ben az Izrael történelmében kiemelkedő jelentőségű Eichmann-per idején jelentkeztek a Párt vezetőségében, a Politikai Bizottságban. Külön figyelmet érdemel a pártvezetésnek az Eichmann-per kapcsán a magyar zsidóság üldöztetéséről és elpusztításáról megfogalmazott véleménye, mely az áldozatok zsidó volta helyett azok magyar állampolgárságára helyezte a hangsúlyt. Ily módon elkerülhetőnek tűnt a „zsidókérdéssel”, a magyar társadalom felelősségének kérdésével való szembenézés, másrészt ez a felfogás a zsidók üldöztetésének egyfajta „bagatellizálását” is magával vonta, különösen akkor, mikor az antifasiszta, kommunista mártírok szerepe esetleg a valóságosnál jobban előtérbe került.

⁵ MOL: M-KS-288-8/146 öe: 1. o.

⁶ I. m. 3. o.

„Szirmai István elvtárs:

Fel szeretném hívni az elvtársak figyelmét olyan körülményre, amely nem szerepel az előterjesztésben. Ennek az Eichmannnak elfogatásában és elítélésében az izraeli kormány olyan szempontból is érdekelt véleményem szerint, hogy vannak bizonyos dolgok, amelyek az izraeli kormányt és a cionista mozgalmat súlyosan kompromittálják. Ezekről Eichmann is tud és azokat az izraeliek nem akarják napvilágra hozni. Ilyen tényező is van. Volt az a bizonyos Kasztner-ügy, akit az izraeli kormány lövetett agyon, hogy befogja a száját.⁷ Ez is egy zavaros dolog volt, de a lényeg az, hogy még maga az izraeli kormány feje is érdekelt volt a Gestapóval. Egy igen érdekes dolog van itt. Eichmann elrabolták Argentínából, s mikor ez nyilvánosságra került, rá 3 napra leégett az a nagyterem, ahol az ilyen nyilvános tárgyalást le lehetne bonyolítani. Ez sem egy utolsó dolog.

A következőket javasolnám: A mi agitációnk ne csak olyan irányba hasson, az Eichmann-perből olyan hasznot húzzon, hogy a Német Szövetségi Köztársaság fasisztái lelepleződjenek, hanem arra kell törekedni, hogy az izraeli kormány is le legyen leplezve. Tehát kétfelé kell, hogy irányuljon az agitáció. Fő követelésünk, aminek hangot kell adni, az legyen, hogy nemzetközileg teljes nyilvánosságot biztosítsanak a pernek. Szerintem is meg kell kezdeni ezeknek a javaslatoknak a realizálását, minden kis részt, lehetőséget fel kell használni, meg kell próbálni, s a nemzetközi nyomásnak oda kell irányulnia, hogy ezen a tárgyaláson mi is részt vegyünk.

Felvetődött még egy logikus dolog, hogy az izraeliek zsarolni akarják ezzel az ügygel a Német Szövetségi Köztársaságot. Lehet, de ezt fordítva is feltételezem. A Német Szövetségi Köztársaságban is van egy sor olyan magas rangú volt náci, akinek a kezében zsarolási adu van. Az izraeli kormány Eichmannat azért fogta el, hogy befogják a száját.

Kádár János elvtárs:

A következőket ajánlanám: Egyetértek az egész elképzeléssel, de vannak meggondolásaim. Nem jó ezekkel a nyomorult, fasiszta ügyekből kizárólag zsidókérdést csinálni. Ha mi ebben a dologban fellépünk, a döntő az legyen, hogy ez az Eichmann a magyar állampolgárok százezreit gyilkolta meg. Ennek a vonalnak kell erősnek lennie, ne az a vonal legyen, hogy zsidókérdést csinálunk ebből az ügyből. Eichmann nem csak zsidókat gyilkolt meg, mások is voltak ott. Ez nem zsidókérdés, ez a fasiszmus és az antifasiszmus kérdése.

Elismerjük az izraeli bíróság jogát ebben a dologban. A zsidókról csak ennyit. Erre vigyázni kell. [...]⁸

Az Izraelhez fűződő kapcsolatot beárnyékoló anticionizmus, mely ebben az esetben Izrael „imperialista” politikáját és az USA-val való szoros viszonyát egyaránt jellemezte, állandóan összemosódott azzal az „cionista” jelzővel, mellyel a Párt a magyarországi zsidóság esetleges kisebbségi vagy „nemzeti” öntudatára (CSORBA 1990, 146–148), érzelmeire, vagy akár sajátos érdekérvényesítési szándékára utalt. Ez a fajta cionizmus mindenképpen elfojtandó volt, és a hitközségtől el is várta a hatalom az esetleges cionista jelenségekkel szembeni fellépést, illetve azok jelentését, noha a hitközségnek, mint említettük, vallási szervezetként elvileg vallási funkciókat és feladatokat

⁷ Kasztner Rezsőt 1957. március 3-án Tel–Avivban a nyílt utcán lőtte le Zeev Eckstein. Ekkorra már az izraeli Legfelsőbb Bíróság tisztázta Kasztnerrel a különféle vádak alól, kimondva ártatlanságát.

⁸ A PB. 1960. június 28-i ülésének jegyzőkönyve: MOL: M-KS-288-5/189.öe/1960, 10–11. o.

kellott betöltenie. Ugyanakkor a Párt a „befogadó” oldalon is fel-felbukkanó nacionalizmus és az azzal sok esetben együtt jelentkező antiszemitizmus ellen is határozott intézkedéseket fogantatosított.

„Belügyminisztérium

szigorúan bizalmas

Előterjesztés egyes preventív intézkedések bevezetésére

Az ENSZ folyó hó 20-án kezdődött ülészakát megelőzően és azóta is tapasztalható, hogy egyes személyek és csoportok ellenséges, jobboldali, antiszemita stb. kijelentésekkel, atrocitások kirobantásával igyekeznek a lakosság nyugalmaát megzavarni. Így pl.:

1. Folyó hó 17-én az MTK–FTC Labdarugómérkőzés (sic!) alatt és után egyes személyek tömegverekedést kezdeményeztek a Népstadion néhány szektorában, papírt gyújtogattak, szidalmazták az ellenfél játékosait stb. (7 fő őrizetbe lett véve, közülük 2 fő ellen bűnvádi eljárás indult.)

2. F. hó 21-én a VIII. kerületi Rabi Képző Iskola (sic!) hallgatói ellen fiatalokú huliánok szervezett támadást szándékoztak végrehajtani, mely rendőri beavatkozással meghiúsult. (10 fő őrizetbe került.)

3. A II. kerületben fiatalokúakból álló csoport azzal a tervvel foglalkozott, hogy fegyveresen bűncselekményeket fognak elkövetni. (Az ügyben vizsgálat folyik.)

4. F. hó 21-én, az MTK–Honvéd mérkőzés alatt huligán elemek antiszemita kijelentések közepette szidalmazták a játékosokat és a játékvezetőt.

5. A f. hó 25-i Dózsa–FTC mérkőzés után több személy nacionalista, antiszemita kijelentéseket hangoztatva szidalmazta a Dózsa játékosait, a játékvezetőt, s az intézkedő rendőröket. (19 főt őrizetbe vettek.)

javaslat:

Szükségesnek látszik, hogy a BM Szervei határozottabban lépjenek fel a hasonló cselekményeket elkövetőkkel szemben. Ennek érdekében kérem a Politikai Bizottságot, hatalmazza fel a Belügyminisztériumot, hogy az ilyen cselekményekben részes, hangadó személyekkel szemben – amennyiben bírói úton nem vonhatók felelősségre – a törvényes keretek között egyébként alkalmazható rendőrbírói ítélet minimális mértékét 1 hónap terjedelemben állapíthassa meg.

Huzamosabb ideig fenn kell tartani azt a preventív intézkedést, hogy a botrányokozásért már igazoltatott személyeket az FTC mérkőzéseik előtt, a délelőtti órákban be kell idézni és estig ott kell tartani.

Az FTC valamennyi budapesti mérkőzéseit fokozottan kell biztosítani.

Budapest, 1960. szeptember 26-án

Földes László

A belügyminiszter első helyettese⁹

A Pártnak az antiszemita jelenségekkel szembeni szigorú fellépése csak erősítette a hitközségben a meggyőződést, hogy a párthoz való lojalitásért cserébe védelmet remélhet az antiszemitizmussal szemben. Ez az álláspont – mely, mint láttuk, az ötvenes években alakult ki – hozzájárult ahhoz, hogy a hitközség a rákényszerített szerepnek megfelelően, mindig úgy foglalt állást a zsidóságot érintő kérdésekben, ahogyan

⁹ MOL: M-KS-288-5/2027öe; 46–47. o.

azt az MSZMP elvárta. Ez akkor is így volt, ha történetesen egyesek magánvéleménye – és ez a hitközségen belüli hangulatjelentésekből egyértelműen kiderült – a hivatalos állásfoglalástól meglehetősen különbözött. Ennek megfelelően a hitközség vezetősége részletes beszámolóiban írta le a hitközség és az izraeli követség viszonyát, a hitközségen belüli „ellenzék” cionista magatartását, ami természetesen nem került el az egyszerű tagok, illetve a magyar zsidók egy részének figyelmét, akik sokkal bártabb kiállást, akár sajátos zsidó érdekek hangsúlyozott képviselését várták volna el a hitközségtől. Ez különösen 1967 idején mutatkozott meg.

A 60-as évek hitközségi életének és a hitközséggel kapcsolatos egyházpolitikának 1967-ig meghatározó jelensége volt az izraeli követséghez, illetve a nemzetközi zsidó szervezetekhez fűződő viszony. Ez önmagában egyértelművé tette, hogy a hitközség – és azon túl a zsidóság – mögött, noha a hatóságok szigorúan vallásos intézményről, közösségről beszéltek, mégiscsak valami több rejlik, és hogy a „zsidó” nem szűkíthető le kizárólag felekezeti értelmezésre. Mind az Izraelhez, mind a nemzetközi zsidó szervezetekhez fűződő viszony – amint arra már utaltunk – alapjában véve a magyar állam külpolitikai érdekeinek megfelelően alakult. Különösen sok gondot okozott a „magyar izraelita egyház”¹⁰ részvétele a Zsidó Világkongresszus munkájában. Maga a tény, hogy a felekezet delegációja megjelenhetett a Zsidó Világkongresszus ülésein – legalábbis egy ideig –, mely szervezet nem vallási alapokon definiálta önmagát, megint csak jelezte azt a paradoxont, hogy maguk a hatóságok sem voltak képesek az izraelita felekezet és a „zsidó” fogalmakat, tartalmakat teljesen szétválasztani, illetve ezeknek pontos definícióját megadni.

A Kongresszusból állami nyomásra 1960-ban kilépett a felekezet, majd 1969-ben Seifert Géza a hitközség akkori elnöke kezdeményezte a megfigyelőként részvételt, de ezt a javaslatot az Állami Egyházügyi Hivatal – a Zsidó Világkongresszus Szovjetunió-ellenes beállítottságával és cionista politikájával indokolva – elutasította.

*„MSZMP Központi Bizottság
Agitációs és Propaganda Osztály
Javaslat*

A Politikai Bizottságnak

A Magyar Izraelita Egyháznak a Zsidó Világkongresszusból való kilépésére

A Magyar Izraelita Egyház 1957 júliusa óta tagja a Zsidó Világkongresszusnak. A világszervezet munkájában való részvétel célja az volt, hogy e fórumot is felhasználjuk a szocialista országok békepolitikájának propagálására, az imperialisták egyházpolitikai manővereinek leleplezésére, a szocialista országokra szőtt rágalmak visszaverésére. A Magyar Izraelita Egyház delegátusai célkitűzéseinket megfelelően képviselték és a Zsidó Világkongresszus különböző ülésein bizonyos eredményeket is értek el.

A Zsidó Világkongresszus magatartása az utóbbi időben negatív irányba változott. A mérsékeltabb irányzatot felváltotta a legszélsőségesebb reakciós irányzat, amely különösen az 1959. augusztus 19-i stockholmi ülés szovjet – és népi demokrácia ellenes, uszító határozataiban jutott kifejezésre. Ebben a helyzetben a Magyar Izraelita Egyház részvétele a Zsidó Világkongresszusban zavart okoz, különösen figyelembe véve, hogy más szocialista országok zsidó közösségei nem tagjai hivatalosan a Zsidó

¹⁰ MOL: M-KS-288-57191 öe; 1. o.

Világkongresszusnak. Nehézségeket okoz ez a helyzet az Izraeli Kommunista Pártnak is.

A Magyar Izraelita Egyház már több mint egy éve nem vesz részt a Zsidó Világkongresszus ülésén, s több ízben tiltakozott a jelenlegi irányzat ellen, de eredménytelenül.

Ezért javasoljuk, hogy – az Állami Egyházügyi Hivatal véleményének megfelelően – a Magyar Izraelita Egyház 1960. július folyamán hivatalosan lépjen ki a Zsidó Világkongresszusból. A Külügyminisztérium tájékoztatása szerint a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság illetékes szervei javaslatukkal egyetértének. A javaslatlalt egyetért a Belügyminisztérium is.

Budapest 1960. július 1.”¹¹

Mint említettük, az izraeli követséggel való kapcsolat meghatározó volt a hitközség életében. A hatóságok ezt 1967-ig túrték, és a részletes jelentéseknek „hála”, pontosan nyomon követhető volt e viszony alakulása. Ha azonban már túl szorossá és széles körűvé vált a kapcsolat, akkor számítani lehetett az állami szervek – az 1965-ben tervezett nagyszabású Herzl emlékünnepe esetében a Külügyminisztérium – azonnali közbelépésére.

A követség aktivitása, mely a hitközségen kívül a gimnáziummal, a Rabbiképzővel való kapcsolattartáson túl, a gyógyszerosztogatóson át, bizonyos műtárgyak felvételeig igen sokrétű volt, megosztotta magát a hitközséget is. A hitközség vezetősége az államhatalomhoz fűződő lojalitásában látta a magyar zsidóság biztonságának és gyarodásának zálogát és e politikának megfelelően jelentéseiben a „belső ellenzéket” ugyanúgy a cionizmus vádjával illette, mint a követség képviselőit. E jelentések alapul szolgáltak mindazon „cionizmussal” vádolt személyek megfigyelésére és ellenőrzésére, akik valamilyen formában a hivatalos hitközségi vonaltól eltérőt akartak nyújtani a magyar zsidók számára.

„Sós Endre¹² Prantner József¹³ elnöknek (bizalmas)

A budapesti izraeli követség növekvő aktivitása

[...] Hét órákor volt az első zsidó turnus, amikor körülbelül 150 ember érkezett oda. Félnyolc órákor került sor a második zsidó turnusra, amikor megint legalább 150 meghívott érkezett.

Hogy miért kellett második és harmadik turnust szervezni, hogy miért kellett az általános meghívottakon kívül, két külön zsidó turnust meghívni, annak az a magyarázata, hogy sem a Dohány utcai zsinagóga „sámesze”, sem kis vidéki ortodox személyek, akik még magyarul sem tudnak jól, nem illettek volna a miniszteriális és diplomáciai meghívottak közé. [...]

Az izraeli követség nemcsak – mint a múltban szokás volt – a MIOK és a BIH vezetőit, továbbá a rabbikar vezetőit hívta meg, hanem meghívót küldött a cionista és cionista-barát második és harmadik garnitúrának is. Ott voltak a budapesti ortodoxok összes cionista elemei. [...]”¹⁴

¹¹ MOL: M-KS-288-5/191 öe; 1–2. o.

¹² Sós Endre a budapesti zsidó hitközség elnöke 1957–1966 között.

¹³ Prantner József az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 1961–1971 között.

¹⁴ MOL: XIX-A-21-c/138/2/530, 1–2. o.

A Párt bizalmatlansága a magyar zsidóság irányában, az anticionista kampány és a hitközség ezzel párhuzamos „cionistázása” a kritikus hangot megütőkkel szemben 1967-ben, a közel-keleti háború kirobbanásakor megerősödött és a közel-keleti események következtében a szocialista országokban megindult anticionista kampányok jelezték, hogy a „zsidókérdés” politikai manipulálása semmit sem veszített aktualitásából.

2.3. EZERKILENC SZÁZHATVANHÉT

A közel-keleti válság egyértelmű állásfoglalásra kényszerítette a szocialista országokat Izrael mellett vagy ellen. A Politikai Bizottság ülésein kiemelten foglalkoztak a nemzetközi válság nyomában kialakult nemzetközi helyzettel és annak hazai visszhangjával, illetve fogadtatásával. A szocialista országok vezetőinek találkozóin, így pl. az 1967. június 9-i moszkvai megbeszélésen Izrael végleg cionista agresszorként lett megbélyegezve, míg az arab országoknak támogatást szavaztak meg. Azonban ez a felállított külpolitikai séma: Izrael agresszor „rossz” – arab országok „haladók” elfogadtatása a közvéleménnyel Magyarországon nem volt olyan egyszerű. A Politikai Bizottság a helyzetet elemezve, különös figyelmet fordított a Párton, munkahelyeken stb. folytató propagandára, tartva az antiszemita, illetve a zsidóság, zsidó származású párttagok körében megnyilvánuló szimpátia felerősödésétől, amely óhatatlanul a Párt döntéseinek kritikájával járt.

„Jegyzőkönyv

a Politikai Bizottság 1967. június 13-án tartott üléséről

[..]

Kádár János elvtárs :

[..] Nem akarok semmiféle pánikot, de a jelenség előtt nem hunyjuk be a szemünket. Ez olyan dolog, mint a berlini, vagy a Karib-tengeri válság, vagy Hruscsov felmentése körüli megrázkódtatás, s az ilyesmi, mindig óriási tanulságot jelent egy párt számára általában és még inkább a pártvezetőség számára. Itt a szemünk előtt mutatkozik meg igazából, hogy ki kicsoda. Az ilyesmi általában nem a hétköznapi mutatók meggyőződése, hogy nem tömegmértékű és nem óriási jelenségről van szó, mert az országban lévő 500 ezer kommunista párttag és néhány százezres tömegű ifjúkommunista magatartásában alapvetően rend van. A párttagság egy bizonyos kisebb része – ne értsen félre senki –, de bizonyos területen létező és nagy hatással bíró kis része, nem kommunista módon viselkedett. S én ebből semmiféle faji dolgot nem akarok kihozni, és megértem, hogy nem mindenki előtt elég világos, ki az agresszor, a támadó, bizonyos aggodalmat meg lehet érteni, de ez nem jár együtt azzal az engedéllyel, hogy vitassák a párt és a kormány álláspontját ilyen döntő kérdésben, hogy ki mellett vagyunk és ki ellen harcolunk. Ezt nem hagynám szó nélkül. Ez a mi rendszerünk életkérdése, hogy a párt intakt legyen és szilárd. És ha kevesebb lesz a párttag, az kisebb veszély, mintha ingadoznak. Ezt nem szabad túrni és megengedni. Tessék elképzelni, hogy a párttagoknak és a magyar állampolgároknak milyen rokonsága van a határon kívül, annyi legalább, mint itt bent. És akkor a pártot osszuk fel izraeli szekcióra, felvidéki szekcióra, erdélyi szekcióra és a Szovjetunióknak csak az marad, aki orosz diáklányt vett feleségül?

[...] A múlt héten háború volt, s hogy abban nem voltunk benne, az mégis a jó politikai vonalvezetésnek köszönhető. És ha én valahol összetalálkozom Izraelt sajnáló emberekkel, nagyon el fogom verni rajtuk a port! Hallom, Illyés is azt mondta, elmegy önkéntesnek!

Kádár János elvtárs:

[...] Ezenkívül nekem eszembe jutott egy más terület is – s ezen érdemes gondolkodni. Magyarországon vannak egyházak is. Itt van pl. az izraelita egyház. Nekünk van egy Állami Egyházügyi Hivatalunk. Érdemes volna, ha az Állami Egyházügyi Hivatal leülne nyugodt beszélgetésre a különböző izraeli körök vezetőivel. S az Agit. Prop. alkalmas embere is beszélhetne velük, s megkérdezhetné, hogyan érzik magukat. Persze nem azt kell tőlük igényelni, hogy hivatalosan ítéljék el Izraelt, de adhatnánk nekik tanácsot, hogy mit csináljanak. Többek között meg lehetne mondani, hogy nem vagyunk antiszemiták, de az agresszor ellen fellépünk. Azt is meg kell mondani, hogy ezeket a gyűjtési akciókat nem támogatjuk. Ezek a dolgok persze nem határozatba valók.¹⁵

A Központi Bizottság Agitációs és Propaganda osztály által rendszeresen elkészített és a pártvezetéshez eljuttatott „hangulatjelentései” igazolták, hogy a magyar társadalom egésze nem a várakozásoknak megfelelően reagált a kialakult helyzetre. Az antiszemitizmus falfirkákban, durva kijelentésekben jelentkezett, szovjetellenes megjegyzések is elhangzottak, és az ún. „zsidó kispolgárság” soraiban (de a zsidó származású párttagok körében is) érezhető volt az Izraellel való szimpátia.

„2. sz. Tájékoztató

A Közel-Keleten kialakult helyzettel kapcsolatos hangulatról

A Budapesti és a megyei pártbizottságok jelentései szerint a lakosságot továbbra is élénken foglalkoztatja a Közel-Keleten kialakult helyzet. A fegyveres konfliktus megdöbbenést és aggodalmat váltott ki az emberekből, sokan attól tartanak, hogy az világ-háborúvá fajul. [...]

Végletes nézeteket, érzelmi hullámzásokat lehet tapasztalni a zsidó kispolgárok, az egyetemeken tanuló arab diákok körében. Számos helyen az antiszemitizmus jelei is megmutatkoznak. [...]¹⁶

„3. sz. Tájékoztató

A Közel-Keleten kialakult helyzettel kapcsolatos hangulatról

A budapesti és a megyei pártbizottságok korábbi és mai telefon-jelentései alapján a lakosság érdeklődése fokozódik a közel-keleti helyzet alakulása iránt. Izrael fegyveres agressziója általános megdöbbenést, csodálkozást és aggodalmat váltott ki. [...]

Az emberek fokozott figyelemmel kísérik a híreket, s kiszélesedett a nyugati adások hallgatása is. Háborús pánik nem tapasztalható, a termelés zavartalanul folyik. [...]

A kezdetben kialakult szélsőséges álláspontok (antiszemitizmus, a zsidó kispolgárok magatartása, a hazai ellenséges elemek firkáló tevékenysége) közül főleg az antiszemitizmus erősödik és helyenként egészen durva kijelentések hangzanak el. [...]

¹⁵ Jegyzőkönyv a PB 1967. június 13-i üléséről; MOL: M-KS-288-5/427.öe; 31–32. o. és 34. o.

¹⁶ MOL: M-KS-288-11/2144, öe; 1967. június 7.; 1–2. o.

Elég sok az értetlenség a kialakult helyzettel kapcsolatban. Nem találnak választ arra, hogyan sikerült a kicsiny Izraelnek lerohanni az arab országokat. Egyesek az arabok támogatását sem helyeslik mondván, hogy Izraelben legálisan működik a kommunista párt, Nasszer viszont betöltötte az EAK-ban. [...]

Bár háborús pánik nincs, a háborús félelem erősödik, főleg a nők körében és azoknál a szülőknél, akiknek a fiuk katona. Nyíregyházán az ott megtartott katonai gyakorlat és a szovjet egységek mozgását is összefüggésbe hozzák a közel-keleti helyzettel. Itt egyébként a szekták kezdik hangoztatni, hogy közeleg a világ vége, a zsidók bosszúja. [...]

*Itt-ott olyan szovjetellenes megjegyzések is elhangzanak, hogy a szovjet fegyverekkel ellátott arabok miért nem tudnak katonai sikereket elérni. [...]*¹⁷

„Tájékoztató Jelentés

a közel-keleti helyzet visszhangjáról és Komócsin elvtárs beszédéről

[...] A vélemények a helyzet megítélésében és több kérdésben igen eltérőek. A reális, megfontolt vélemények mellett fellelhető ideges, szélsőséges, sőt ellenséges nézet is. Vannak még, akik kételkednek abban, hogy a háborút Izrael robbantotta ki. E vélemények szerint a Szovjetunió ösztökélte az arab országokat Izrael ellen, hogy így csökkentsék a Vietnam elleni amerikai támadást és az amerikai haderőt a Közel-Keleten kösse le.

Ezen álláspont képviselői érvként hangoztatják, hogy az arab országok sohasem ismerték el az önálló zsidó államot, és Nasszer korábbi kijelentései is az arabok agresszivitását bizonyítják.

Sokakban az a vélemény alakult ki, hogy az arab országok vereségével a Szovjetunió és vele együtt a szocialista világ sokat veszített presztízséből, és ha most nem lép fel kellő eréllyel, végképp elveszti tekintélyét a Nyugat és a harmadik világ előtt. Nem általánosan, de kezd kialakulni az a nézet is, hogy a Szovjetunió nem mer cselekedni. [...]

A közel-keleti háború miatt egyfelől antiszemita, másfelől cionista megnyilvánulásra is sor került, még politikailag fejlettnak mondott emberek körében is. [...]

Komócsin elvtárs rádió- és televízió nyilatkozatát, annak tartalmát nagy figyelemmel és örömmel fogadták országszerte. [...]

*A nyilatkozat első visszhangja alapján megállapítható, hogy a dolgozók már nagyon várták az állásfoglalást. Vélemények szerint a nyilatkozatnak különösen az a része volt hatásos, amely a szocialista országok elvi állásfoglalását magyarázta a közel-keleti konfliktusban és kimondta, hogy a szocialista országok nem a zsidók ellen, hanem az imperialisták által felbujtott izraeli kormány ellen foglaltak állást. [...]*¹⁸

A háborút követően a Szovjetunió – melynek anticionizmusa mögött már hosszú ideje meghúzódott egy belpolitikai célokat szolgáló tudatos antiszemitizmus (SZABÓ 1995, 36) – megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel. Ezt a lépést Magyarország is megtette, azonban olyan durva „anticionista” kampányra, illetve párton belüli tisztogatásra, mint a Szovjetunióban és Lengyelországban, a magyar zsidóság félelmei ellenére nem került sor (i. m. 36). Egyes források¹⁹ ugyan írnak 1968-ban a különböző appará-

¹⁷ MOL: M-KS-288-11/2149 öe; 1967. június 10.; 1–3. o.

¹⁸ MOL: M-KS-288-11/2152 öe; 1967. június 16. 1–4. o.

¹⁹ Pl: Dr Kende Péter: Röpirat a zsidókérdésről.

tusokban egy „zsidótalanítási” hullámról, ahogyan ez pl.: Lengyelországban az arab–izraeli háborút, ill. a prágai tavaszt követően történt, azonban ez egyelőre dokumentumokkal nem bizonyítható.

Mint a PB ülés idézett jegyzőkönyvéből kiderült, a Politikai Bizottság Kádár János javaslatára úgy döntött, hogy az izraelita felekezet is foglaljon állást az izraeli eseményekkel kapcsolatban. Ismét felmerül a kérdés: miért volt erre szükség, ha a Párt a magyar zsidósággal kapcsolatban csak az „izraelita vallású magyarok” koncepcióját fogadta el?

Említettük, és az idézett dokumentumokban is tapintható a közel-keleti eseményekkel kapcsolatban, a magyar zsidósággal szemben megerősödött gyanakvás. Maga Kádár János utalt a PB-ülésem a zsidó származású kommunisták „helytelen” viselkedésére, ami bizonyos személyeknél még a Párt döntéseiben való kételkedéshez is vezetett. A magyar zsidóságnak a magyar államhoz, a szocialista rendszerhez fűződő lojalitását kérdőjelezte meg ez a bizalmatlanság, melyet egyrészt bizonyos előítéletek a zsidó értelmiségről, másfelől a teljes asszimilációnak valamennyire ellentmondó, a magyar zsidóságról feltételezett „kettős identitás” is táplálhatott.

„Feljegyzés

A közel-keleti konfliktus kérdésében a magyar zsidóság hangulata tárgyában jelentem a következőket:

A hangulatból általában megállapítható, hogy bár a közel-keleti kérdés Izrael államának és benne az izraeli népnek jelentős, sorsdöntő kérdéseit érinti, a magyar zsidóság általában nem rendült meg a szocialista hazánk iránti hűségében. Érthetően igen sokan szentimentalista érzéseket táplálnak az izraeli nép iránt. Sokaknak hozzátartozóik vannak Izraelben, akikkel állandó levelezést folytatnak. Bár legtöbbször hangoztatja, hogy a szocialista társadalmi rendszer híve, nem kívánja a kapitalista rendszert és az imperializmus támogatását, mégis a közel-keleti konfliktusnak Izraelre vonatkozó részét illetően sokan nem értenek egyet a Szovjetunió álláspontjával, így különösen abban a kérdésben, hogy Izrael agresszor lenne. Véleményük szerint Izrael védelmi helyzetben cselekedett [...]”²⁰

Az állásfoglalás megtörtént, és ha a hitközség nem is ítélte el egyértelműen Izraelt, annál inkább hangsúlyozta a szocialista államhoz való hűségét. Ugyanakkor magából a hitközségből, illetve az egyéb zsidó szervezetekből származó hangulatjelentés az Izrael iránti egyértelmű szimpátiát, a Szovjetunió politikája mögött meghúzódó antiszemitizmus érzékelését és az itthoni antiszemitizmustól való félelmet jelezte.

„[...] Ami már most az egyes személyek beszélgetéseit illeti, ezeket az alábbiakban közlöm rövid fogalmazásban:

Dr. Máté Miklós: A zsidók meg vannak ijedve, félnek az antiszemitizmustól, a gimnázium ablakait agyaggal dobálták be ismeretlen személyek. A zsidók az izraeli nép iránt közösséget éreznek. [...]

Dr. Láng Viktor: Nagyon nehéz és bonyolult ez a kérdés. Mi magyar állampolgárok vagyunk, a magyar kormány politikáját kell folytatni, de nem lehetünk ellenséges érzü-

²⁰ MOL: M-KS-288f/22/9 öe; 1967. július 21. 39. o.

lettel az izraeli nép iránt sem. Vallási szervezet vagyunk, a politika nem reánk tartozik. [...]

Hartmann János: Zsidó és nemzsidó emberek mind Izrael mellett állanak. Nem ismerik el, hogy Izrael agresszor lett volna. Védelmi helyzetében cselekedett. A magyar zsidó kommunisták is Izrael mellett állanak, annak ellenére, hogy továbbra is jó kommunistáknak tartják magukat. A helyzetet úgy ítélik meg, hogy az igazság Izrael oldalán áll az arabokkal szemben. A magyar zsidók egyébként meg vannak ijedve, félnek az antiszemitizmustól, nem érzik magukat biztonságban, mert a nemzsidók közül sokan Izraelt azonosítják a zsidósággal. [...]

Nemes nevű személy – a Ruházati KSz²¹ párttitkára: Mi kommunisták, akik származásunknál fogva zsidók is vagyunk, ebben a kérdésben nem értünk egyet a Szovjetunióval, mert az arabok antiszemiták és kommunistaellenesek voltak mindig. Nem hihető róluk, hogy most megváltoztak, és haladó gondolkodásúak lennének. Az izraeli nép sokkal haladóbb, hiszen ott három kommunista párt működik. Izraelben sohasem üldözték a kommunistákat, mint azt pl. Szíriában és Egyiptomban is tették. [...]

Ács József: Az emberek általában Izrael mellett foglalnak állást, akikkel beszéltem. Még magas állású párttagok is. Rendkívül ideges vagyok, mert mindenki fél az antiszemitizmustól. Zsidó ember nem mondhatja, hogy Nasszer az antiszemita-vezér a barátja és a sokat szenvedett izraeli nép az ellensége. Ez nagyon fura helyzet. [...]

Ádler Sándor: [...] A Népszabadság nem híven közölte Komócsin televíziós beszédét, mert Komócsin az elmondott beszédében „zsidókérdésről” is beszélt, amit már a Népszabadság a közleményében nem hozott le. Hitler óta Magyarországon zsidókérdésről nem beszéltek. Ki gondolta volna – mondotta Ádler –, hogy a felszabadulás után 23 évre újra zsidókérdésről fognak Magyarországon beszélni. [...]

Haasz Károly: Sok igazán jó kommunista barátom és ismerősöm van. Valamennyien azt mondják, hogy minden összedőlt bennük. Az arabok nem lehetnek az izraeliekhez viszonyítva haladók. Szerintük az Izrael-ellenes állásfoglalásba belejátszik a szovjet antiszemitizmus kérdése is. [...]

Dr. Hirsch Pál budapesti ügyvéd: Bírálta a Népszabadságban megjelent Nemes János által írt cikket, mely az Izvesztyija cikkével foglalkozott. A cikket az antiszemitizmus szítására alkalmasnak minősítette, annak tartalma és a „Zsidó” szó használata miatt. [...] Megemlítette még dr. Hirsch Pál azt is, hogy milyen érdekes az, miszerint Magyarország Izraellel megszakította a diplomáciai viszonyt azért, mert Izrael agresszor. Ezzel szemben Amerika valóban agressziót folytat Vietnám ellen, immár hosszú évek óta és ennek ellenére a Szovjetunió, sem Magyarország nem szakította meg Amerikával a diplomáciai viszonyt. [...]

Szirt Miklós: Tegnap együtt voltam négy magas rangú miniszteriális emberrel. Valamennyien régi, megbízható kommunisták. Zsidók és nemzsidók voltak ezek. Kétségbe voltak esve, hogy mennyit ártott ezzel az ügygel magának a Szovjetunó és mennyit ártott a kommunizmus az ügynek. Úgy látszik – mondották ezek –, hogy a Szovjetunióban valóban erős antiszemita irányzat van. Úgy látszik, nem mese az, amit a Szovjetunióról az antiszemitizmus vonatkozásában a külföldi lapok annyit írtak. [...]”²²

²¹ KSZ: közhasznú szövetkezet.

²² MOL: M-KS-288f/22/9 öe; 1967. július 21. 39–44. o.

Az 1967. évi események mindenképpen jelzésértékűek voltak a Párt számára. Az arab–izraeli háború itthoni fogadtatása egyértelműen bizonyította, hogy a zsidóság még mindig nyugtalanító, problematikus csoportja a magyar társadalomnak, amely a látszólagosan sikeres betagozódás ellenére különféle indulatokat vált ki, nemcsak a szocialista magyar társadalmon belül, de magában az MSZMP-ben is. A régi és új előítéletek, a belső hatalmi harcokhoz tapadó antiszemitizmus a párt soraiban, az arab–izraeli-háború ürügyén fokozottan jelentkező szovjet antiszemitizmus itthoni rezgéseit utaltak a felszín alatt lappangó „zsidókérdés” jelenlétére. A várakozások ellenére, mint említettük, nem került sor nagyarányú „anticionista”, vagyis antiszemita kampányra, noha ezt bizonyos szocialista országok, köztük a Szovjetunió is, elvárta volna a Kádár-vezetéstől. Azonban Kádár, aki sem a nacionalizmus megnyilvánulását, sem az antiszemitizmusát hivatalosan nem tűrte, megakadályozta egy ilyen – a pártapparátusban és bizonyos „népi” értelmiségi körökben szívesen látott – kampány kitörését. Ugyanakkor a magyar zsidóság soraiban megnyilvánuló Izrael-szimpatia a hitközség, illetve egyéb zsidó intézmények fokozottabb ellenőrzését eredményezte. Mint az idézett forrásokból kiderült, a felekezetet érintő alapvető fontosságú döntések, a felekezet megkérdésezése nélkül, annak „feje felett”, az Állami Egyházügyi Hivatal tájékoztatóira, munkájára támaszkodva a PB-ben születtek meg. Ezek a döntések kijelölték a hitközség mozgásterének lehetőségeit, amelyeket azonban a vezetőség még csak kipróbálni sem igyekezett, szigorúan igazodva a felülről meghatározott szabályokhoz. A fokozottabb ellenőrzést az is elősegítette, hogy a vezetőség tagjainak kiválasztásában az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenyen részt vett, melynek eredményeképpen 1967–68-tól Seifert Géza került a magyarországi zsidóság legfontosabb hitközségének, a budapestinek az élére.

2.4. 1967-TŐL 1974-IG

1967. október 10-én tartott ülésén tárgyalta a Politikai Bizottság a budapesti izraelita hitközség volt elnökének, Sós Endrének a hitközségre, illetve a hitközségen belüli viszonyokra vonatkozó beadványát. Ez az írás, melyből egyértelműen egy sértett ember indulatokkal túlfűtött hangja szól, meglehetősen részletességgel jellemzi a hitközségen belül kialakult viszonyokat. Az anyagot a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának munkatársai véleményezték, egészítették ki a Politikai Bizottsági ülésére.

Sós Endrével 1957-ben, egy politikai szempontból „megbízható” kommunista újságíró került a budapesti hitközség élére. Az általa meghirdetett „kultúrzsido” programja (CSORBA 1990, 140) az izraelita vallású magyarokhoz szólt, a Párt elképzeléseivel teljes összhangban. Ebből következően természetesen semmiféle „cionista” megnyilvánulás nem volt megengedhető, ezeket a Sós-féle vezetés eleve a hazai zsidóság megosztásaként és az asszimilálódott „kultúrzsido” programja elleni támadásként, valamint az államhatalomhoz fűződő lojalitás veszélyeztetéseként értelmezte. Azonban ez a vezetőség csak 1966-ig tarthatta magát, mikor is sor került a tisztújító gyűlésekre. Ekkor a Budapesti Izraelita Hitközség elnöki tisztségére az Elnöki Tanács hozzájárulásával Sós Endre mellé Seifert Gézát jelölték, aki maga mögött tudva az Állami Egyházügyi Hivatal támogatását is, megnyerte a választást. Mint említettük, a „hatalomátadás” 1967-ig elhúzódott, és e csatározások közepette elhangzott kölcsönös vádak jelezték a hitkö-

zségen belül uralkodó valós állapotokat. Az egymás közti problémák megoldása vagy a „belső ellenzékkel” való leszámolás érdekében előbb vagy utóbb az államhatalomhoz fordultak a különféle funkciókat betöltők. Milyen komoly szerepet játszottak a hivatalos szervek a vezetőség kiválasztásában, a „cionistainak” bélyegzett „ellenzék” eltávolításában, azt a Sós-féle beadványhoz fűzött megjegyzések is bizonyítják:

„MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda osztály jelentés a Politikai Bizottságnak Sós Endre beadványával kapcsolatban

[...] Az állam és az izraelita egyház viszonya az elmúlt tíz évben pozitív fejlődést mutat. Az izraelita egyház vezető testületeiben, rabbi-karában ma politikailag haladó emberek vannak többségben. Befolyásunkat a legfontosabb kérdésekben érvényesíteni tudjuk. [...]

A reakció – részben a nemzetközi egyházi szervek ösztönzésére – az izraelita egyházban is aktivizálódott. Tevékenységének fő iránya a haladó egyházi körök lejáratása, a haladó erők közötti ellentétek szítása, a reakciós, cionista egyházi elemek pozícióba juttatása, de lényeges eredményt elérni nem tudtak. [...]

3. Tény, hogy Sós Endre az ellenforradalom idején és utána évekig – mint a MIOK elnöke – politikailag pozitív magatartást tanúsított, nehéz helyzetben is kiállt a szocializmus érdekei mellett. De a leirtak miatt már a 60-as évek elején felmerült a vezetéstől való eltávolításának szükségessége.

Az ÁEH elnöke 1963-ban külön tárgyalta vele, dísz-elnökséget és kiemelt nyugdíjat javasolt. Sós akkor ezzel egyetértett, és dr. Seifert Gézáat javasolta maga helyett elnöknek. Utána bepanaszolta az ÁEH-t Marosán Györgynél, akinek közbelépésére az ÁEH visszalépett az elképzelések végrehajtásától. [...]

4. A választások óta kikerült a vezetéstől több olyan személy, akik túlzott Izrael-nosztalgijáukról voltak ismertek. Így többek között Steiner Marcell, a Chevra Cadisa elnöke, Wittenberg Imre volt alelnök, Zsoldos Jenő, a gimnázium volt igazgatója, és Scheiber Sándor a gimnázium hittanári állásából.”²³

A túlzott „Izrael-szimpatia” jelző, Sós Endre beadványában „cionista”, leginkább olyan rabbikra került, illetve magára a Rabbiképző Intézetre, akik valamiféle kritikával merték illetni a felekezeti vezetést meglehetősen „szolgai” politikája miatt.

„Nagyrabecsült (sic!) Kádár Elvtárs!

Azzal a legteljesebb bizalommal, amely régesrégén a párt politikájához és az Ön személyéhez kapcsol, ezennel átküldöm a mellékelt memorandumot. A cionizmus magyarországi klikkjének lényegében sikerült engem leütni, újságírói vonalon is leszorítani és – megtévesztő módon – mindenfelé tönkretenni. Szükségük volt erre, mert következetesen képviseltem itthon és külföldön hazánk érdekeit.

Kérem Kádár elvtársat, hogy ügyemet illetékes tényezőkkel, de ne a – véleményem szerint – igen nagy hibákat elkövető Állami Egyházügyi Hivatallal vizsgáltsa felül. Aligha hiszem, hogy Kádár elvtárs helyeselné azt az irányzatot, amely cionista pénzek fejében cionista mételyezésnek engedte át a magyar zsidókat. Ez a folyamat vezetett oda, hogy – például – a zsidó fiatalok és különösen a zsidó gimnázium diákjai egyre

²³ Az MSZMP Központi Bizottság Agitációs és Propaganda osztálya Sós Endre beadványával kapcsolatban MOL: 288.f/5/ 436.öe; 116. o.; 118. o.

nagyobb számban szöktek ki Izraelbe, és a budapesti izraeli követség magyar cionista szervezési helyé vált, amelynek gyakorlati segédhelye a budapesti Rabbiszeminárium volt.

[...] A belügyi levélváltásban meg kell lennie annak a memorandum- és jegyzetsorozatnak, amelyben az adott ügyekben mindig közöltem a helyzetet és nézeteimet. [...]

Őszinte nagybecsüléssel és elvtársi tisztelettel, (kézírással) esetleg meghallgatását kérve

Sós Endre²⁴

[...] Az utolsó esztendőben – a cionista pénzek erejében bízva – egyre kiszélesedett, egyre vakmerőbb lett a Rabbiszemináriumban kialakult cionista központ. Mindenfelé beszélték Budapesten, hogy az Izraelbe irányuló ifjúsági kivándorlás a Rabbiszemináriumban bonyolódik [...].²⁵

A „cionizmus” vádját ugyan sok személynél elfogadták az állami szervek, azonban kelő kritikával fogadták Sósnek a már durvaságba hajló vádaskodásait.

„[...] jelenleg is évi 20–40 000 dollár jut be az országba ezúton. E segély feletti rendelkezési jogot egy bizottság élén Dr. Scheiber Sándor, a Rabbiképző Intézet igazgatója gyakorolja. Dr. Scheiber azonban az elmúlt évek során függetlenítette magát mind a bizottságtól, mind a MIOK elnökségtől és a gondjaira bízott pénzt saját döntései alapján elsősorban elvbarátai, Izrael és a cionizmus eszméivel szimpatizálók között osztja szét.”²⁶

[...] A diplomáciai kapcsolatok megszakításáig többen disszidáltak.

Arra azonban nincsenek megnyugtató adatok, hogy a disszidálások Scheiber Sándor irányításával történtek volna. A követség akcióit megkönnyítette az a rendezetlen állapot, amely a korábbi egyházvezetés hibájából a felekezeti életét jellemezte.²⁷

Egészében véve hamisnak, tendenciózusnak ítélték meg a Sós Endre-anyagot az Agitációs és Propaganda Osztályon, kiemelve, hogy „csak saját ténykedésének és magatartásának következtében esett csorba a tekintélyén [...]”.²⁸ Egyértelmű volt az is, hogy az állami szervek már egy új, nem kompromittálódott, rugalmasabb elnökkel való együttműködésre alapozták az 1967. utáni kapcsolatot, és a volt elnöknek ebben már semmiféle szerep nem jutott. Azonban Kádár János mégis fontosnak tartotta a beadványban foglaltak alaposabb megvizsgálását, és Aczél Györgyre bízta ennek végrehajtását.

„Feljegyzés Aczél György elvtárs részére

Mint megbízott agit. prop. titkárnak, mellékelten küldöm Sós Endre július 26-i levelét, a levélre küldött válaszom másolatát és a »Magyar Izraeliták Országos Irodája és a cionista világmozgalom kapcsolatáról« szóló memorandumot. [...]

²⁴ Kádár János elvtársnak, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára, a Politikai Bizottság tagja; MOL: 288.f/5/ 436. öe; 127. o.

²⁵ I. m. 135–136. o.

²⁶ I. m. 120. o.

²⁷ I. m. 115. o.

²⁸ I. m. 123. o.

[...] Azt kérem, intézkedj a vizsgálat megindításáról, és a későbbiekben add át az ügyet az illetékes KB-titkárnak, Pullai elvtársnak. A vizsgálatot szerintem egy háromtagú bizottságnak kellene elvégeznie, ebbe legyen benne az agit. prop. osztály egyházi ügyekben illetékes embere, Orbán László elvtárs és a BM egy felelőse, aki járatos az izraelita egyházat érintő kérdésekben.

A legfontosabb a memorandum egyházpolitikai vonatkozása, s csak másodsorban annak személyi vonatkozásai. Éppen ezért, rá lehet szólni a vizsgálatra, ha kell két hónapot is és –egyelőre – mint érintett szervet, nem kell bevonni az Egyházügyi Hivatalt.

A megfelelő időpontban tájékoztatást kérek.

1967. augusztus 1.

Üdvözlettel: Kádár János²⁹

Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége – mely a Sós-beadvány elemzői szerint is kissé lebecsülte az Izraellel kapcsolatos nosztalgiát és „jelentéktelen vallási, érzelmi megnyilvánulásként értékelték”³⁰ – a Seifert-„korszakban” már az elnökkel szoros együttműködésben szigorúbban vizsgálta felül mind a hitközség külpolitikai kapcsolatait, mind pedig a „cionista” megnyilvánulásokat. Az 1968-tól 1973-ig terjedő időszakban, noha hivatalos kapcsolat már nem létezett Magyarország és Izrael között, így a követség aktivitása sem táplálhatta az itthoni „cionizmust”, azért az elnökség fokozottan őrködött, hogy nyugtalanító jelenségek ne bukkanhassanak fel újra. Ezt segítette elő a hitközség és az ÁEH közötti közvetlen telefonvonal is (CSORBA 1990, 152).

A Seifert-vezetés alapvető politikája nem sokban különbözött elődjétől: a kiindulási alapot ez esetben is a „magyar zsidó csak izraelita vallású magyar állampolgár lehet” képlet jelentette. Ennek megfelelően a zsidó tudat semmiféle egyéb megnyilvánulási formáját nem tűrte el a hitközség. Mennyire volt ez káros a magyar zsidóság számára, milyen hosszú távú következménnyel járt a „zsidóságnak” a tagadása, még vizsgálatra vár. Egy azonban bizonyos: az igény valami többre és másra, mint az állam és a hitközség által kínált forma létezett, hiszen Scheiber Sándor kitudusai nem véletlenül lettek annyira népszerűek a fiatalság körében pár évvel később. A korábbi politikai vonal érvényesült a külkapcsolatok területén is. Noha az elnök (különösen a 70-es évek elejétől) egyre többet utazott, a hitközség érdekei nem ütöttek el, sőt szigorúan igazodtak a magyar állam külpolitikájához.

„Az 1969. évi külügyi tevékenység tapasztalatainak kiértékelése

[...] főbb irányelvek, amelyeknek alapján a külföldi zsidósággal való kapcsolatainkat fenntartjuk.

Ezek a fő irányelvek:

1. A Magyar Állam jóhírének és tekintélyének emelése,

2. az első pontban foglaltakon belül a magyar zsidóság tekintélyének emelése; [...]”³¹

²⁹ I. m. 125. o.

³⁰ I. m. 121. o.

³¹ MOL: XIX-A-21c/139/2: 6. o.

„Külföldi kapcsolataink során hangsúlyoztuk és bebizonyítottuk, hogy a magyar zsidóság soha olyan vallási és lelkiismereti szabadságban nem élt, amint országunknak 1945. évben történt felszabadulása óta. [...]”³²

De nemcsak az elnök külföldi útjainak a száma növekedett, hanem a nemzetközi szervezetek képviselői is gyakrabban látogattak Magyarországra. Ilyenkor kényes kérdések hangzottak el: melyek elsősorban a cionizmust és az antiszemitizmust érintették. A válasz – természetesen – az elvárásoknak megfelelő volt, vagyis: a cionizmusnak nincs talaja Magyarországon, senki sem akar kivándorolni; és antiszemitizmus sem létezik, csak antiszemita személyek vannak (CSORBA 1990, 156). Ezek a kijelentések alapján véve igazak voltak, de a valóság sokkal árnyaltabb képet nyújtott e jelenségekről. A vendégek – köztük Armand Kaplan a Zsidó Világkongresszus nemzetközi osztályának vezetője – egyéb ügyekben is meglehetősen tájékozottak voltak. Kaplan 1969-es látogatásakor részletesen ismertette a vezetőséggel a lengyelországi eseményeket, és beszélt a szovjet zsidóság elnyomatásáról.³³ Az elnök beszámolt az ilyen beszélgetésekről az ÁEH-nak, és ismételten a hivatalos álláspontot képviselte a történetekkel kapcsolatban. Ez a magatartás ebben az esetben azért is szembeötlő, mivel a magyar zsidóságot, mint említettük, az 1967-es izraeli–arab háború, illetve az 1968-as prágai tavasz nyomában kibontakozott szovjet és lengyel antiszemita kampány, annak esetleges magyarországi begyűrűzése kifejezetten aggasztotta.

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a hitközségi vezetés még szorosabban, még merevebben igazodott a hatalmi elvárásokhoz, önmagát szigorúan csak és kizárólag vallási funkciót betöltő szervként definiálva, meg sem kísérelt egyéb „zsidó” tudatformákat képviselni. Felmerül a kérdés: mennyire engedett volna teret az államhatalom egy ilyen jellegű kísérletnek, egy olyan cionistaellenes, asszimilációt hangsúlyozó politika mellett, mint amelyet folytatott? Ha azonban analógiaként a Rabbiképző működését vizsgáljuk, ahol az évek folyamán egy önállóbb „szellemi” műhely, egy „második központ” jött létre, ahol olyan előadások hangoztak el, melyek Izraellel, a zsidó néppel stb. foglalkoztak, akkor ez arra utal, hogy bizonyos keretek közt, az állandó megfigyelés és zaklatások ellenére mégiscsak lehetőség nyílt egy másfajta zsidóság kép/tudat közvetítésére. Természetesen a pontos és árnyalt válaszhoz elengedhetetlen a további kutatás, de a jelenséget akkor is érdemes megemlítenünk.

A hallgatást választotta a hitközség az 1974-es eseményeket illetően is. Az újabb arab–izraeli háború mellett – amiről a hitközség lapja, az „Új Élet” nem is tudósított, kivívva ezzel az előfizetők haragját és csalódottságát –, illetve annak ürügyén ismét nyíltan megjelent az antiszemitizmus a pártharcokban – az anticionizmus leple alatt. Az 1969-ben elindított gazdasági reformoknak 1971-re komoly belső ellenzéke támadt Komócsin Zoltán, Kádár legfőbb riválisának vezetésével. Ezt a csoportot Moszkva is támogatta, ahol növekvő rosszallással szemlélték a reformokat és a KGST-től, való elhajlással vádolták a Kádár-vezetést. A hosszasan elhúzódó hatalmi harcok egyik elhíresült jelenete, az Aczél György elleni, nyíltan „zsidózó” támadás volt. Az „Ideológiai Konferencián”, egy Sütő Gábor nevű felszólaló, aki egyébként Komócsin Zoltán szűkebb tanácsadói köréhez tartozott, élesen bírálta a sajtó- és kultúrpolitikát, mondván, ezekben erős cionista befolyás érvényesül. Példának az 1973-ban megnyitott Cha-

³² I. m. 7. o.

³³ MOL: XIX-A-21-c-551/2/1969.

gall-kiállítást, illetve a színházak műsorán szereplő „Hegedús a háztetőn” című darabot hozta. A sajtóbeszámolók természetesen nem említették ezt a beszédet, mely nem lehető fel, de a felszólalás híre, pontosan annak jelzésértéke miatt, nagyon gyorsan kiszivárgott.

„I. 26., péntek

Bereczky elmondja az Ideológiai Konferencia tanulságait. Jól reprodukálja Aczélt, ki először harcos volt, aztán mindent visszaszívott. Bizonyos Sütő Gábor antiszemita (anticionista) kirohanásait Gyurkó László utasította vissza remegő szájszájlel. [...] (FODOR 1995, 16.)

„II. 17.

Úgy hallom, az írók, mégpedig a „népiek” között van egy antiszemita csoport. Programjuk kb. az, mint a lengyelországi Mocar vezette csoporté [...]

A legjobban azok csodálkoznak, akik ezt az irányzatot létrejönni segítettek – a kormányzat. [...]

De meglevenedtek a Kadhafi–Szadat pártiak – a mi arabusaink, akiknek a Központi Bizottság apparátusában is van egy Sütő nevű szöszlőjük, aki a Chagall-kiállítás ellen tiltakozott. [...] (LENGYEL 1989, 438.)

A jelen munka keretein belül nem lehetett feladatunk annak feltárása, milyen fokú kölcsönhatás létezett (ha létezett) a „népiek” és a Pártba bekerült népi káderek között, de azt reálisan érzékelt az író Lengyel József, hogy a Kádár-vezetés a kezdeti szigorú megítélés ellenére³⁴ alapján véve „szövetségeseinek” (SZABÓ 1995, 34) tekintette a népieket. Az 1956-os értelmiségi pártellenzékéről kialakított kép, melynek alapvető elemét a gyökértelen, kozmopolita, zsidó értelmiségi képezte – mint már utaltunk rá –, mindenképpen hozzájárult a népi, „megbízható gyökerekkel” bírókhoz való fordulásban. Mindent összevetve, az 1974-es év eseményei világosan megmutatták, hogy a Párt nem volt hajlandó az antiszemitizmus kérdését nyíltan megvizsgálni és rendezni. Nyílt zsidózás tilos volt, de a probléma vizsgálatára sem került sor. Így nem véletlen, hogy az áthallások és félelmek szövevényében a hitközség, egészen a 80-as évek végéig követte és maximálisan elfogadta a Párt által meghatározott politikai „útvonalat”.

3. ÖSSZEGZÉS

A bevezetőben feltett kérdésekre válaszolva, megállapíthatjuk, hogy a Kádár-vezetés egyházpolitikája, mely ideológiai alapjait az 1950-es évek gyakorlatából örökölte, szabadabb mozgásteret engedett a magyarországi egyházaknak. Az izraelita felekezettel szemben azonban, mint azt megpróbáltuk e munkában bemutatni, igenis felfedezhető specifikus vonások. A „zsidókérdés” különböző kontextusokban való felbukkanása, ugyanígy az antiszemita megnyilvánulások a pártapparátuson belül, illetve magának az antiszemitizmusnak „diszkrét” felhasználása az 1956-ot követő perekben (SZABÓ 1995, 34) egy nagyon komplex, nyugtalanító jelenségre utaltak. A Rákosi-rendszerből átvett „izraelita vallású magyar állampolgár” koncepciója, amely egyéb-

³⁴ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. április 29-i üléséről; MOL 288.f. 5/76 öe; 14–15. o.

ként már a XIX. század közepén felbukkan Magyarországon, 1956 után érvényesült is. Mint említettük, ez a koncepció nem tűrte el a zsidó identitás egyéb megnyilvánulásait, és az előlött való örökösödést az Állami Egyházügyi Hivatal mellett a hitközség is ellátta. Az „izraelita vallású” fogalom tulajdonképpen egy magyarországi kisebbséget jelölt, egy kisebbséget, melytől az öndefiniálás lehetőségét, kultúrájának megélését az állampárt megtagadta. A keresztény közösségekkel szemben, melynek tagjai csak vallásukban különböztek a társadalom ateista, illetve kommunista tagjaitól, az „izraelita” mögött mindig ott „bujkált” a zsidó, aki mégiscsak elüt – noha nehéz megmondani miben – a magyar társadalomtól. Az ilyen jellegű megfontolások természetesen nem hangoztak el nyíltan, de a hatalom központjában magánbeszélgetések szintjén egyértelműen megfogalmazódtak.

A helyzetet bonyolította a szocialista tömb fellépése Izraellel szemben, amennyiben a zsidóság reakcióit, illetve a fellobbanó antiszemitizmust nem lehetett egyszerűen figyelmen kívül hagyni. Mindezek a jelenségek erősen meghatározták a felekezettel szembeni hivatalos politikát. Ilyen körülmények között az is egyértelmű volt, hogy a Párt – a zsidóságot felekezetnek tekintve – nem volt tekintettel döntéseiben a magyarországi zsidóság esetleges érdekeire. Természetesen ezek az érdekek többnyire a zsidóság „megélésének” lehetőségével estek egybe, de pontosan ezt bélyegezte cionistának a vezetés. Mindazok a személyek, akik valamilyen formában eltérőt nyújtottak a zsidóságnak, mint pl: Dr. Scheiber Sándor, azok rendszeres zaklatásnak tették ki magukat. Mégis, a Rabbiképző idézett példája jelzi, hogy ugyan nagyon szerény keretek között, de mégis lehetséges volt különvélemény megfogalmazása és képviselése.

A Kádár-vezetés asszimilációs politikájának hibás volta 1989–90-ben egyértelművé vált. A zsidókérdés és a felszín alatti antiszemitizmus „eltussolása”, a magyar zsidó kultúra, identitás sorvadása, illetve tudatos sorvasztása, az elmúlt rendszer örökségeként a mai napig érezteti hatását Magyarországon. Ahogyan Aczél György, Kádár János közeli munkatársa és sok éven át a magyar kultúra irányítója fogalmazott:

„Tévedtem, amikor 45 éven át hittem, mondtam és gondoltam, hogy a zsidókérdést csakis az asszimiláció fogja megoldani egyszer és mindenkorra. A történelem máshogyan rendelkezett. E tévhitemben elismerem személyes vereségemet, de tudom, hogy az én „mea culpám” nem segíthet rajtam.” (RÉVÉSZ 1997, 399.)

FORRÁSOK

Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest: Kossuth, 1979.

RÁKOSI Máttyás 1953. *A szocialista Magyarországért*. Budapest: Szikra.

MOL 288f.5./130 öe.

MOL 288.f. 5/ 76 öe 1958.

MOL: M-KS-288-4/58.öe 1962.

MOL: 288.f/5/ 436.öe 1967.

MOL: 288.f/5/ 436.öe 1967.

MOL: M-KS-288-5/427.öe.

MOL: M-KS-288-11/2144, öe, 1967. június 7.; 1–2.o.

MOL: M-KS-288-11/2149 öe. 1967. június 10; 1–3.o.

MOL: M-KS-288-11/2152 öe. 1967. június 16.

MOL: M-KS-288-5/189.öe 1961.

MOL: M-KS-288-5/191 öe.

MOL: M-KS-288-5/202 7öe.

MOL: M-KS-288-5/191.

MOL: M-KS-288-8/146 öe.

MOL: M-KS-288f/22/9 öe. 1967. július 21.
MOL: M-KS-288f/22/9 öe. 1967. július 21.
MOL: XIX-A-21-c/138/2/530/1965.
MOL: XIX-A-21c/139/2.
MOL: XIX-A-21-c-551/2/1969.

IRODALOM

- BACSKAI Sándor 1997. Egy lépés Jeruzsálem felé. *Múlt és Jövő*. Budapest:
- CSORBA László 1990. *Izraelita felekezeti élet Magyarországon. Hét évtized a magyarországi zsidóság életében*. Budapest
- FODOR András 1995. *A hetvenes évek. Napló 1973–1974*. Budapest: Helikon.
- GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc 1997. *Az egyházak Magyarországon*. Budapest: Korona Kiadó.
- KENDE Péter 1989. *A zsidókérdésről*. Budapest: Magvető.
- LENGYEL József 1989. *Lengyel József noteszeiből 1955–1975*. Budapest: Magvető.
- RÉVÉSZ Sándor 1997. *Aczél és korunk*. Budapest: Sík Kiadó.
- SCHMIDT Mária 1995. „Ez a per lesz a legek-lege” – Adalékok a torzóban maradt 1952–53-as budapesti zsidóellenes tisztogatásokhoz. *Szombat*, 4.
- STARK Tamás 1995. *Zsidóság a vészorszakban és a felszabadulás után*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- SZABÓ Miklós 1995. És a Kádár-korszak? *Szombat*, 4.
- RÉVAI Vera (szerk.) 1991. *Törvénytelen szocializmus*. Budapest: Zrínyi.

Kávéház terasza